

Państwowa Szkoła Wyższa
im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej

SERIA „MONOGRAFIE I ROZPRAWY”, NR 8

Agnieszka Siedlecka

**DETERMINANTY
PROŚRODOWISKOWYCH ZACHOWAŃ
WIEJSKICH GOSPODARSTW DOMOWYCH
W ASPEKCIE WYKORZYSTANIA
ZASOBÓW NATURALNYCH**

Biała Podlaska 2018

Wydawca:

Państwowa Szkoła Wyższa
im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej

Recenzenci:

dr hab. Małgorzata Radziukiewicz, prof. IBRKK-PIB
dr hab. Izabella Sikorska-Wolak, prof. SGGW

Korekta:

Joanna Markowska Cerić

**© Copyright by Państwowa Szkoła Wyższa
im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Agnieszka Siedlecka**

Monografia została sfinansowana ze środków na działalność statutową w roku 2017 i 2018 PSW im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej w ramach projektów:

1. „Gospodarstwo domowe a środowisko przyrodnicze”
2. „Ekonomiczne podstawy funkcjonowania podmiotów gospodarczych i przebiegu procesów” (WNET. ZE.3001.1.2018.AS)

ISBN 978-83-64881-46-6

Nakład: 150 egz.

Liczba arkuszy wyd.: 18

Wydawnictwo PSW JP II
ul. Sidorska 95/97, p. 334R
21-500 Biała Podlaska
www.pswbp.pl

Skład, druk, projekt okładki:

Agencja Reklamowa TOP, ul. Toruńska 148, 87-800 Włocławek
tel.: 54 423 20 40, fax: 54 423 20 80, www.agencjatorp.pl

Spis treści

Wstęp	7
Rozdział 1. Środowisko i jego zasoby w koncepcji rozwoju zrównoważonego	17
1. Zrównoważony rozwój – ewolucja pojęcia i koncepcji	17
1.1. Ewolucja koncepcji zrównoważonego rozwoju.....	17
1.2. Zrównoważony rozwój – w poszukiwaniu i formułowaniu nowej, optymalnej ekologicznie i satysfakcjonującej społecznie wizji cywilizacji	23
1.3. Zrównoważony rozwój – wielość definicji i interpretacji	25
2. Cele i czynniki rozwoju zrównoważonego.....	28
3. Wskaźniki zrównoważonego rozwoju.....	38
4. Perspektywy rozwoju zrównoważonego – nowe modele gospodarowania .	43
4.1. Zielona gospodarka w ekonomii środowiska i ekonomii ekologicznej	43
4.2. Gospodarka o obiegu zamkniętym jako koncepcja w nurcie ekonomii ekologicznej.....	52
Rozdział 2. Gospodarstwo domowe jako podmiot systemu ekonomicznego	55
1. Gospodarstwo domowe w wybranych nurtach myśli ekonomicznej.....	55
2. Pojęcie i istota gospodarstwa domowego	63
3. Cel i funkcje gospodarstwa domowego.....	71
4. Klasyfikacje i kategorie gospodarstw domowych	77
5. Specyfika wiejskich gospodarstw domowych.....	84
6. Rola gospodarstw domowych we wdrażaniu rozwoju zrównoważonego ...	89
Rozdział 3. Gospodarstwo domowe jako konsument usług i zasobów środowiska	99
1. Nowe podejście do gospodarstwa domowego jako konsumenta	99
2. Środowisko jako element otoczenia gospodarstw domowych	105
3. Usługi środowiskowe i ich wpływ na jakość życia	120
4. Uwarunkowania zachowań konsumpcyjnych	131
5. Konsumpcja zrównoważona jako przejaw konsumpcji myślącej o środowisku.....	136

Rozdział 4. Perspektywa makroregionalna w analizie funkcjonowania gospodarstw domowych	141
1. Powierzchnia i ludność.....	141
2. Rynek pracy – charakterystyka	146
3. Środowisko przyrodnicze i jego ochrona – podstawowe dane	149
4. Rolnictwo i jego rozwój w makroregionach	153
5. Infrastruktura komunalna i warunki mieszkaniowe gospodarstw domowych	157
6. Potencjał rozwojowy makroregionów.....	161
Rozdział 5. Czynniki wpływające na konsumpcję zasobów i usług środowiskowych	165
1. Charakterystyka respondentów i badanych gospodarstw domowych	165
1.1. Społeczno-demograficzna charakterystyka respondentów	165
1.2. Poziom dochodów gospodarstw domowych	168
2. Mieszkanie i jego wyposażenie jako czynnik konsumpcji zasobów.....	174
3. Energia elektryczna – poziom wykorzystania	177
4. Transport i usługi transportowe jako obszar wykorzystania energii.....	184
5. Ziemia i jej wykorzystanie. Środowisko przyrodnicze a prowadzona działalność rolnicza.....	187
6. Konsumpcja usług środowiskowych i ich wpływ na jakość życia gospodarstw domowych.....	191
Rozdział 6. Działania podejmowane przez wiejskie gospodarstwa domowe w zakresie ograniczania zużycia zasobów	199
1. Inwestycje w zakresie instalowania urządzeń działających na rzecz środowiska	199
2. Prośrodowiskowe działania gospodarstw domowych podejmowane celem ograniczania zużycia zasobów wody	208
3. Zasoby energii – racjonalne użytkowanie a aktywność gospodarstw domowych	216
4. Powietrze – działania ograniczające zanieczyszczenia.....	225
5. Pozostałe działania prośrodowiskowe i ich częstotliwość w gospodarstwach domowych	231
6. Selektywna zbiórka odpadów jako narzędzie działań prośrodowiskowych.....	235
Rozdział 7. Ograniczanie marnotrawstwa żywności jako sposób realizacji rozwoju zrównoważonego	243
1. Tendencje zmian w konsumpcji i marnotrawstwie żywności	243
2. Samozaopatrzenie jako metoda wykorzystywania zasobów środowiska ..	249

3. Modele zachowań gospodarstw domowych w zakresie konsumpcji żywności	259
Zakończenie	267
Bibliografia	275
Spis tabel.....	297
Spis schematów.....	299
Spis wykresów.....	299
Spis rysunków	301
Spis map	301

Wstęp

Środowisko przyrodnicze stanowi nieodłączny element funkcjonowania zarówno człowieka, jak i wszystkich podmiotów gospodarczych. Jest przestrzenią, gdzie swoją działalność prowadzi człowiek, który w wielu przypadkach oddziałuje na nie negatywnie. Środowisko przyrodnicze może być określane jako środowisko naturalne, geograficzne lub może być określane samym terminem środowisko¹.

Współcześnie dewastacja środowiska jest zjawiskiem powszechnym, którego konsekwencje dosięgają zarówno każdą jednostkę, jak również całe społeczeństwa czy kraje. Problematyka jakości, walorów, poziomu degradacji środowiska przyrodniczego dotyczy nie tylko kwestii ekonomicznych związanych z dążeniem do zastąpienia zasobów naturalnych zamiennikami, które niejednokrotnie trudno znaleźć czy też są zdecydowanie droższe. Mówiąc o środowisku i jego jakości, należy pamiętać o jego wpływie na zdrowie człowieka. Skala środowiskowych zagrożeń dla zdrowia człowieka jest bardzo duża, wiąże się bowiem między innymi z tym, że jesteśmy na nie narażeni przez długi czas. Nie zawsze jest możliwość bezpośredniego powiązania problemów zdrowotnych z przyczynami środowiskowymi. Wynika to z faktu, iż skutki zdrowotne negatywnych zjawisk mogą pojawić się nawet kilka, kilkadziesiąt lat po ich wystąpieniu i mogą nieść długofalowe konsekwencje. Szczególnie narażone na ryzyko są dzieci oraz osoby starsze². Wszelkie te problemy przekładają się w późniejszym okresie na konsekwencje ekonomiczne związane z wydatkami prywatnymi i publicznymi na system opieki zdrowotnej, renty, pomoc socjalną czy poprawę jakości życia ludności.

Negatywne skutki wynikające z długookresowej dewastacji środowiska zostały dostrzeżone w latach 60. i 70. ubiegłego wieku, co doprowadziło do ukształtowania się koncepcji zrównoważonego rozwoju, w realizacji której upatrywano szansę zakończenia i ograniczenia dewastacji środowiska, w pewnym zakresie poprawy jego walorów. Paradygmat rozwoju zrównoważonego, który w ostatnich dziesięcioleciach kreuje ramy prowadzonej działalności społeczno-gospodarczej, zawiera także element związany z funkcjonowaniem gospodarstw domowych. Ważnymi aspektami wspólnego mianownika pomiędzy rozwojem zrównoważonym a gospodarstwem domowym są między innymi: konsumpcja zrównoważona, problem marnotrawstwa żywności czy fałszowania żywności.

Gospodarstwo domowe jest bezpośrednim użytkownikiem środowiska we wszystkich zamieszkałych częściach świata. Zakres wykorzystania środowiska i siła jego oddziaływania różnią się w zależności od położenia geograficznego, jak również cech samego gospodarstwa domowego. Struktura i wielkość gospodarstw domowych wpływają na kształtowanie się różnorodności biologicznej, degradację usług środowiskowych, jakość i ilość zużywanych zasobów, takich między innymi, jak: powietrze, woda, energia, gleba. Badania przeprowadzone między innymi przez

¹ B. Baran-Zagłobicka, Środowisko przyrodnicze w zarządzaniu przestrzenią i rozwojem lokalnym na obszarach wiejskich, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2017, s. 13.

² M. Siemiński, Środowiskowe zagrożenia zdrowia, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 45-48.

J. Liu, G.C. Daily, P.R. Ehrlich i G.W. Lucka wskazują, że struktura gospodarstw domowych i ich liczba powodują coraz większe zużycie zasobów na głowę w danym kraju. Wiąże się to głównie ze zwiększającą się liczbą gospodarstw domowych. Pomimo że może zmniejszać się liczba ludności, dążenie do funkcjonowania gospodarstw domowych jednorodzinnych powoduje gwałtowny wzrost ich liczby³. Jednoznacznie można stwierdzić, że struktura gospodarstw domowych oddziałuje na środowisko. Potwierdzają to J.J. Lewis i S.K. Pattanayak w swoim artykule, w którym podają 146 analiz studiów z 32 prac przeprowadzonych w 22 krajach. Wskazują oni, iż poza czynnikami takimi jak postawa czy dochód, na wdrażanie nowych technologii mających na celu ochronę środowiska wpływ ma szereg innych czynników, np.: skład gospodarstwa domowego, zatrudnienie, wykształcenie i wielkość rodziny⁴.

Gospodarstwo domowe jest podmiotem, który z perspektywy środowiska uczestniczy w procesie wymiany zarówno po stronie popytowej, jak i podażowej. Gospodarstwo domowe jako podstawowy podmiot systemu ekonomicznego zgłasza zapotrzebowanie na dobra i usługi, do wytworzenia których niezbędne są zasoby środowiskowe. Dodatkowo samo korzysta z takich dóbr, jak: energia, woda, powietrze czy gleba. Gospodarstwa domowe są jednocześnie największymi producentami odpadów komunalnych, które przy obecnym poziomie degradacji środowiska są bardzo dużym problemem zarówno społecznym, jak i ekonomicznym.

Dążenie do poprawy stanu środowiska jest wiodącym celem zarówno wdrażanej w poszczególnych państwach koncepcji zrównoważonego rozwoju, jak i innych obszarów polityk realizowanych w ramach polityki gospodarczej (np. polityka ekologiczna). Podmiotem, który z uwagi na swoją istotę powinien pełnić ważną rolę w tym procesie, jest gospodarstwo domowe. Gospodarstwo domowe poprzez realizację poszczególnych funkcji, które ukierunkowane są na zaspokojenie potrzeb wszystkich swoich członków, może oddziaływać na kształtowanie się walorów środowiska. Istotne znaczenie mają tutaj zarówno realizowane funkcje ekonomiczne (produkcyjna, konsumpcyjna), jak i społeczne (np. ochrona zdrowia, reprodukcyjna). To oddziaływanie gospodarstw domowych może być realizowane poprzez podejmowanie działań prośrodowiskowych.

Działania prośrodowiskowe są to wszelkiego typu aktywności realizowane i podejmowane przez gospodarstwa domowe w obszarze ich funkcjonowania mające na celu ograniczenie wykorzystania zasobów (np. woda, energia). Do strefy tych działań zalicza się także czynności i inwestycje zmierzające do ograniczenia negatywnego oddziaływania gospodarstwa domowego na walory środowiska (np. wymiana pieca węglowego na gazowy).

Każde gospodarstwo domowe użytkuje zarówno w procesie konsumpcji, jak i produkcji, elementy środowiska. Elementy te określane są terminami: „zasoby przyrodnicze”, „zasoby naturalne” czy „bogactwo naturalne”. Analizując różnego rodzaju klasyfikacje zasobów naturalnych, wyodrębnić można dwie wiodące, najczęściej wskazywane kategorie: zasoby odnawialne i nieodnawialne. Gospodarstwo

³ J. Liu, G.C. Daily, P.R. Ehrlich, G.W. Luck, 2003, Effects of household dynamics on resource consumption and biodiversity, *Nature*, 421(6922), 530-533, s. 532.

⁴ J.J. Lewis, S.K. Pattanayak, Who Adopts Improved Fuels and Cookstoves? A Systematic Review, *Environmental Health Perspectives*, vol. 120, no 5, 2012, pp. 637-645, s. 644.

domowe korzysta z zasobów klasyfikowanych w tych dwóch grupach. Zasoby odnawialne to: powietrze atmosferyczne, woda, gleby, świat zwierząt i roślin. Natomiast zasoby nieodnawialne to między innymi surowce mineralne nieenergetyczne i energetyczne. Przedmiotem zainteresowania w niniejszej monografii będą działania gospodarstw domowych podejmowane w zakresie aktywności prośrodowiskowej związanej z ograniczaniem wykorzystania powietrza atmosferycznego, wody, energii. W pracy podjęta została próba określenia wpływu czynników demograficznych i społeczno-ekonomicznych na decyzje gospodarstw domowych w kontekście podejmowania aktywności prośrodowiskowej. Poza zmiennymi społeczno-demograficznymi, które zostały uwzględnione w celu poszukiwania zależności wskazujących na podejmowanie decyzji, dodatkowo podjęto próbę odpowiedzi na pytanie, czy świadomość ekologiczna i miejsce zamieszkania wpływają na aktywność gospodarstw domowych w zakresie podejmowanych działań mających na celu ograniczanie zasobów środowiskowych takich jak: energia, woda, powietrze.

W pracy przyjęto za K. Górnickim, że świadomość ekologiczna składa się z dwóch składowych: wiedzy ekologicznej i wyobraźni ekologicznej⁵. Wiodącym komponentem świadomości ekologicznej jest wiedza ekologiczna pojmowana jako znajomość zjawisk, procesów, powiązań i zależności, jakie występują w środowisku, a także zrozumienie sposobu współistnienia człowieka z przyrodą, powiązań zachodzących pomiędzy człowiekiem a środowiskiem⁶. Poziom ten wyrażany będzie zainteresowaniem respondentów podnoszeniem wiedzy o środowisku.

Regiony są terenami o określonej specjalizacji gospodarczej wyodrębnionymi ze względu na zachodzące w nich relacje i współzależności, charakteryzujące się specyficznymi cechami. Makroregiony uwzględnione w rozważaniach są jednostkami o dużych rozmiarach i zbliżonych cechach środowisko-krajobrazowych, a także gospodarczych. Makroregiony pozwalają na grupowanie i obrazowanie zjawisk gospodarczych i społecznych w znacznie szerszym ujęciu. Jest to szczególnie istotne z uwagi na dążenie w ramach Unii Europejskiej do kreowania strategii makroregionalnych. Wiąże się to głównie z przekonaniem, że poczucie tożsamości makroregionalnej, które ma wpływ na rozwój społeczny, gospodarczy i kulturowy, jest szansą na budowanie szerszych strategii działania, które przyczynią się do wyzwolenia potencjału leżącego w ich obszarze. Główny Urząd Statystyczny wyodrębnia od 1 stycznia 2017 roku siedem makroregionów w Polsce (NUTS 1). Charakterystyka w ujęciu makroregionalnym jest próbą nowego podejścia do analizy zachowań gospodarstw domowych.

Rozważania podjęte w niniejszej pracy mieszczą się między innymi w ekonomii zrównoważonego rozwoju, ekonomii ekologicznej, ekonomii konsumpcji i ekonomii behawioralnej.

Celem głównym badań było dokonanie diagnozy i oceny zachowań prośrodowiskowych wiejskich gospodarstw domowych w kontekście wykorzystania zasobów

⁵ K. Górnicki, Wybrane problemy badań świadomości ekologicznej, [w:] K. Górnicki (red.), Kapitał ekologiczny Polski północno-wschodniej, Fundacja Zielone Płuca Polski, Białystok 2010, s. 19.

⁶ A. Siedlecka, Środowiskowe aspekty funkcjonowania wiejskich gospodarstw domowych na obszarach przyrodniczo cennych województwa lubelskiego, Wydawnictwo PSW JPII w Białej Podlaskiej, Biała Podlaska 2015, s. 41.

naturalnych oraz poznanie i określenie ich determinant w poszczególnych makroregionach Polski.

Aby osiągnąć cel główny, przyjęto następujące cele szczegółowe:

1. Usystematyzowanie wiedzy z zakresu zrównoważonego rozwoju.
2. Teoretyczne ujęcie gospodarstwa domowego jako podmiotu konsumpcji.
3. Określenie roli gospodarstw domowych we wdrażaniu koncepcji rozwoju zrównoważonego.
4. Określenie czynników i uwarunkowań aktywności prośrodowiskowej gospodarstw domowych.
5. Dokonanie diagnozy potencjału rozwojowego makroregionów, poszukiwanie zależności pomiędzy makroregionem, w którym funkcjonuje gospodarstwo domowe a podejmowaną aktywnością prośrodowiskową.
6. Określenie metod wykorzystywania zasobów naturalnych w wiejskich gospodarstwach domowych i poszukiwanie zależności między metodami a cechami społeczno-demograficznymi badanych gospodarstw oraz sytuacją dochodową, warunkami mieszkaniowymi i poziomem świadomości ekologicznej.
7. Określenie perspektyw wykorzystania OZE w wiejskich gospodarstwach domowych.
8. Poznanie i diagnoza poziomu samozaopatrzenia i prosumpcji oraz określenie czynników warunkujących ich poziom.
9. Rozpoznanie negatywnych zmian w konsumpcji żywności (marnotrawstwo) i określenie determinant.
10. Określenie czynników warunkujących inwestycje w urządzenia działające na rzecz ochrony środowiska w gospodarstwach domowych.

Realizacja celu głównego i celów szczegółowych ma się przyczynić do poszerzenia i usystematyzowania dotychczasowej wiedzy z zakresu aktywności prośrodowiskowej wiejskich gospodarstw domowych.

W badaniach sformułowano cztery hipotezy:

1. Aktywność prośrodowiskowa gospodarstw domowych determinowana jest wieloma czynnikami społeczno-demograficznymi, przestrzennymi oraz ekonomicznymi, aczkolwiek czynniki ekonomiczne nie zawsze są najważniejsze.
2. Ważną determinantą podejmowania aktywności prośrodowiskowej jest świadomość ekologiczna. Im wyższa świadomość ekologiczna, tym większa aktywność prośrodowiskowa.
3. Wpływ konsumpcji na stan środowiska znajduje odzwierciedlenie w świadomości kierowników gospodarstw domowych.
4. Gospodarstwa domowe są zainteresowane inwestowaniem własnych środków finansowych w urządzenia działające na rzecz środowiska.

Dla realizacji celu głównego oraz weryfikacji hipotez przeprowadzono badania empiryczne. Proces badawczy obejmował następujące etapy:

1. Przegląd i analiza literatury naukowej krajowej i zagranicznej z zakresu problematyki rozwoju zrównoważonego, ekonomiki gospodarstw domowych, ekonomii behawioralnej, a także ekonomiki konsumpcji.
2. Sformułowanie problemu, celów i hipotez badawczych.

3. Zaprojektowanie metod i narzędzi badawczych.
4. Badania pilotażowe – badania przeprowadzone w grupie 40 gospodarstw domowych z terenu gmin wiejskich z województwa lubelskiego.
5. Weryfikacja narzędzia badawczego.
6. Przeprowadzenie badań empirycznych – badania właściwe – realizowane metodą CAWI (ang. *Computer Assisted Web Interviews*). W trakcie realizacji badań obowiązkowe było sprawdzenie, czy kwestionariusz ankiety wypełniał kierownik gospodarstwa domowego (głowa gospodarstwa domowego).
7. Weryfikacja zebranego materiału i zakwalifikowanie do badań poprawnie wypełnionych kwestionariuszy – uzyskana baza danych została sprawdzona pod kątem poprawności wypełnienia. Odrzuconych zostało 8 ankiet, które były niepełne lub niepoprawnie wypełnione. Do opracowywania zakwalifikowano 404 kwestionariusze ankiet wypełnione przez kierowników gospodarstw domowych.
8. Opracowanie statystyczne wyników badań – przygotowaną bazę danych i zebrane wyniki poddano opracowywaniu statystycznemu.

Metoda CAWI jest metodą badań realizowaną przy wykorzystaniu komputera. W związku z tym, iż obecnie praktycznie każdy ma dostęp do komputera z Internetem, a coraz więcej osób korzysta z wszelkiego rodzaju urządzeń mobilnych z bezprzewodowym Internetem, badanie realizowane tą metodą są skuteczne. W roku 2018 zgodnie z danymi Głównego Urzędu Statystycznego na obszarach wiejskich 82% gospodarstw domowych posiadało dostęp do Internetu⁷.

Zgodnie z danymi pochodzącymi z Narodowego Spisu Powszechnego Mieszkań i Ludzi przeprowadzonego w 2011 roku, na obszarach wiejskich zamieszkiwało 356,2 tys. gospodarstw domowych. Liczba ta w porównaniu do wcześniejszego spisu z 2002 roku zmniejszyła się o 3,8%⁸. Jednakże po 2011 roku obserwuje się wzrost liczby ludności na obszarach wiejskich. Minimalna liczebność próby dla tak liczebnej populacji wyniosła 390 respondentów.

Badania zostały przeprowadzone na losowo dobranej próbie badawczej gospodarstw domowych zlokalizowanych na obszarach wiejskich. Badaniami objęto 404 gospodarstwa domowe. Dobór próby do badań zakładał, że minimalna liczba podmiotów poddanych badaniu w każdym z 16 województw wynosi 20 gospodarstw domowych. Badania zrealizowane zostały przez firmę zewnętrzną w okresie czerwiec – lipiec 2018 roku.

W badaniach empirycznych wykorzystano metodę sondażu diagnostycznego z wykorzystaniem kwestionariusza ankiety skierowanego do głowy gospodarstwa domowego. Głowa gospodarstwa domowego, określana także terminem kierownik gospodarstwa domowego, to osoba, która w gospodarstwie domowym podejmuje większość decyzji. Innym wyznacznikiem określającym pozycję głowy gospodar-

⁷ Społeczeństwo informacyjne w Polsce w 2018 r., Informacje sygnałne, Główny Urząd Statystyczny, http://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5497/2/8/1/spoleczenstwo_informacyjne_w_polsce_w_2018_roku.pdf. (dostęp z dnia 20.01.2018).

⁸ Gospodarstwa domowe i rodziny. Charakterystyka demograficzna, Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2014, s. 29.

stwa domowego jest najwyższy udział dochodów osoby w dochodach całego gospodarstwa. W sytuacji gdy gospodarstwo domowe było jednoosobowe, automatycznie osoba ta była respondentem.

Teren realizowanych badań obejmował obszary wiejskie na terenie Polski. Liczbę przeprowadzonych badań w poszczególnych województwach i makroregionach prezentuje tabela 1.

Tabela 1. Liczba gospodarstw domowych biorących udział w badaniach w poszczególnych województwach i makroregionach

Makroregion	Województwo	Liczba w województwie		Liczba w makroregionie	
		N	%	N	%
Południowy	Małopolskie	34	8,4	66	16,3
	Śląskie	32	7,9		
Północno-zachodni	Wielkopolskie	25	6,2	92	22,8
	Zachodniopomorskie	22	5,4		
	Lubuskie	21	5,2		
Południowo-zachodni	Dolnośląskie	23	5,7	45	11,1
	Opolskie	22	5,4		
Północny	Kujawsko-pomorskie	23	5,7	69	17,1
	Warmińsko-mazurskie	23	5,7		
	Pomorskie	23	5,7		
Centralny	Łódzkie	22	5,4	45	11,1
	Świętokrzyskie	23	5,7		
Wschodni	Lubelskie	24	5,9	52	12,9
	Podkarpackie	30	7,4		
	Podlaskie	22	5,4		
Mazowiecki	Mazowieckie	35	8,7	35	8,7

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Uzyskane wyniki poddane zostały analizie z wykorzystaniem programu statystycznego SPSS oraz Statistika. Zebrany materiał badawczy został poddany analizie statystycznej z wykorzystaniem następujących metod i narzędzi statystycznych: test chi-kwadrat, test H- Kruskala-Wallisa, test U Manna-Whitney'a, test V-Kramera.

W pracy wykorzystano również opracowania statystyczne, szczególnie dane z Banku Danych Lokalnych GUS oraz badania *Budżetów gospodarstw domowych*.

Monografia składa się ze wstępu, siedmiu rozdziałów, podsumowania, bibliografii, spisu rzeczy.

Rozdział pierwszy skoncentrowany jest na problematyce rozwoju zrównoważonego jako paradygmatu w ekonomii poświęconemu zagadnieniom związanym z ochroną środowiska, jego walorów i dbałości w tym zakresie o przyszłe pokolenia. W rozdziale tym poddano analizie ewolucję koncepcji i pojęcia rozwoju zrównoważonego. Naświetlone zostały podstawowe metody produkcji rolniczej i dochodzenie do koncepcji rolnictwa zrównoważonego, a także definicje pojęcia „rozwój zrów-

noważony” zawarte zarówno w polskich dokumentach prawnych, jak i obowiązujących w Unii Europejskiej. Autorka skonstruowała też własną definicję pojęcia zrównoważonego rozwoju, która nie tylko koncentruje się na trójtorowych celach ZR, ale również na kwestii zamożności społeczeństw. W dalszej części rozważań odniesiono się do celów i czynników rozwoju zrównoważonego, starając się skupić na zmianach wprowadzanych w ich określaniu w poszczególnych okresach prac w trakcie szczytów Zrównoważonego Rozwoju czy też innych aktywności z tym związanych. Niezwykle ważną kwestią w kontekście rozwoju zrównoważonego jest jego pomiar, czemu poświęcony był jeden z podrozdziałów. Analizie poddano koncepcję pomiaru skonstruowaną przez Bank Światowy oraz wskaźniki wykorzystywane przez GUS. Rozdział kończą rozważania dotyczące perspektyw rozwoju zrównoważonego i możliwości funkcjonowania modeli gospodarki na przykładzie gospodarki opartej na obiegu zamkniętym oraz zielonej gospodarki.

Rozdział drugi w całości poświęcony jest funkcjonowaniu gospodarstw domowych w systemie gospodarczym. W rozważaniach Autorka podjęła próbę analizy istoty gospodarstw domowych w wybranych nurtach ekonomii, takich jak np.: merkantylizm, fizjokratyzm, ekonomia klasyczna, ekonomia neoklasyczna, ekonomia dobrobytu. Odrębna część rozdziału koncentrowała się na pojęciu i istocie gospodarstw domowych. Analiza definicji skupiała się zarówno na literaturze polskiej, jak i zagranicznej. Przedstawione zostały także definicje terminu skonstruowane przez instytucje o randze ogólnoeuropejskiej i krajowej. W podsumowaniu Autorka zawarła własną definicję pojęcia zawierającą w sobie odniesienie do zmian zachodzących współcześnie w gospodarstwie domowym oraz w społeczeństwie. Ważnym obszarem rozważań podjętych w rozdziale drugim poza omówieniem celów i funkcji oraz klasyfikacji gospodarstw domowych było określenie roli gospodarstw domowych we wdrażaniu koncepcji rozwoju zrównoważonego.

Trzeci rozdział teoretyczny skoncentrowany jest na gospodarstwie domowym jako podmiocie konsumpcji w sferze zasobów i usług środowiska. Pierwszym obszarem rozważań jest odniesienie się do roli gospodarstwa domowego jako konsumenta w kontekście ekonomii behawioralnej. Związane jest to głównie z tym, że ekonomia behawioralna analizuje zachowania jednostki nie tyle przez pryzmat racjonalności, ale przez poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, jakie inne czynniki wpływają na decyzje jednostki. Jest to niezwykle ważne ze względu na analizę zachowań konsumpcyjnych czy też podejście jednostki do środowiska. Można wskazać, iż badania realizowane w ramach ekonomii behawioralnej będą w stanie udzielić odpowiedzi na pytanie, jakie czynniki wpływają na decyzje człowieka względem środowiska przyrodniczego. W rozdziale trzecim znaczną uwagę poświęcono problematyce środowiska stanowiącego element otoczenia gospodarstw domowych oraz usług środowiskowych, z jakich korzysta człowiek jako jednostka czy też gospodarstwo domowe. Analizując zagadnienie środowiska w kontekście podejmowanych decyzji konsumentkich, powiązaniem zagadnieniem jest problematyka świadomości ekologicznej. Jest to jedna z determinant pozaekonomicznych, wpływających na decyzje konsumentów. W dalszej części rozdziału analizie poddano problem uwarunkowań i czynników zachowań konsumentów. Konsumpcja gospodarstw domowych stanowi istotny element rozważań w kontekście wdrażania koncepcji zrównoważonego rozwoju. Szczególne

znaczenie ma koncepcja zrównoważonej konsumpcji jako takie wykorzystywania zasobów, które pozwala dążyć do maksymalizacji realizowanych potrzeb oraz podnoszenia jakości życia przy jednoczesnym oszczędnym gospodarowaniu zasobami. Zrównoważona konsumpcja i produkcja stanowią elementy wiodące w realizacji celów zrównoważonego rozwoju. Ten rodzaj konsumpcji jest także odpowiedzią gospodarstw domowych na zagrożenia związane z degradacją środowiska, bowiem zrównoważona konsumpcja stwarza możliwość oszczędnego gospodarowania walorami środowiska, efektywnego wykorzystywania nabytych wcześniej dóbr i usług.

Rozdział czwarty zawiera analizę makroregionalną problematyki zagadnień stanowiących otoczenie gospodarstw domowych. Wśród zagadnień poddanych rozważaniom znalazły się takie, jak: rynek pracy, szanse rozwojowe rolnictwa, infrastruktura komunalna i warunki mieszkaniowe gospodarstw domowych. Z uwagi na przedmiot niniejszej monografii ważnym analizowanym elementem jest problematyka ochrony środowiska przyrodniczego na terenie poszczególnych makroregionów. Zakończenie rozdziału stanowi analiza potencjału rozwojowego makroregionów przeprowadzona w oparciu o zestawienie pięciu wskaźników, według których – zdaniem S. Korenika⁹ – można dokonać określenia potencjału rozwoju poszczególnych regionów. Rozdział ten został przygotowany w oparciu o dane statystyczne pochodzące z *Banku Danych Lokalnych* (BDL) Głównego Urzędu Statystycznego.

W trzech kolejnych rozdziałach zaprezentowane zostały wyniki własnych badań empirycznych przeprowadzonych w 2018 roku. Rozdział piąty poświęcony jest analizie czynników wpływających na konsumpcję wybranych zasobów środowiska, takich jak energia, zasób ziemi w odniesieniu do prowadzonej produkcji rolniczej oraz usługi środowiskowe. Analiza ta poprzedzona została charakterystyką społeczno-demograficzną respondentów. Dodatkowo w rozdziale tym zawarta została analiza poziomu osiągniętych dochodów w gospodarstwach domowych, a także charakterystyka mieszkań i ich wyposażenia. Jest ona szczególnie istotna ze względu na fakt, iż to wielkość mieszkania bądź domu jest czynnikiem wpływającym na kształtowanie się zużycia podstawowych zasobów, np. energii. Związane jest to między innymi z ich powierzchnią użytkową, a także wiekiem budynków. Wdrażanie nowoczesnych rozwiązań mających na celu ograniczenie zużycia walorów środowiska, takich jak nowoczesne piece czy solary, wiąże się z sytuacją finansową gospodarstw domowych. Zagadnienie to stanowiło ważny element analiz; pozwoliło na określenie stopnia zaspokajania potrzeb gospodarstw domowych. W rozdziale piątym znaczną uwagę poświęcono problematyce wykorzystywania energii i możliwości wdrażania rozwiązań pozwalających na jej uzyskiwanie z odnawialnych źródeł. Jednym ze źródeł degradacji środowiska jest transport samochodowy. Z uwagi na fakt, iż współcześnie ponad 75% gospodarstw domowych na obszarach wiejskich posiada samochód, analiza tego zagadnienia stanowiła ważny element rozważań w zakresie wykorzystywania energii przez gospodarstwa domowe. Kolejnym zasobem poddanym analizie w zakresie jego wykorzystywania była ziemia. W tej kategorii uwzględnione zostały gospodarstwa domowe z właścicielem gospodarstwa rolnego, które stanowiły 36% badanych. Rozważania w rozdziale piątym kończy

⁹ S. Korenik, *Region ekonomiczny w nowych realiach społeczno-gospodarczych*, CeDeWu.PL, Warszawa 2011, s. 136.

problematyka konsumpcji usług środowiskowych, czyli związków między funkcjonowaniem ekosystemów a korzyściami czerpanymi przez społeczeństwo.

Rozdział szósty skoncentrowany jest na problematyce podejmowanych w gospodarstwach działań mających na celu konsumpcję zrównoważoną zasobów środowiskowych. Jedną grupę działań prośrodowiskowych stanowią inwestycje związane z instalacjami urządzeń mającymi za zadanie ograniczenie zużycia zasobów lub też ograniczenie poziomu emisji zanieczyszczeń do środowiska. Analizie poddane zostały rozwiązania związane z ochroną powietrza, wód, powierzchni ziemi czy bioróżnorodności. Zbadano poziom wyposażenia gospodarstw domowych w tego rodzaju narzędzia, a także poddano diagnozie plany inwestycyjne na przyszłość. Określone zostały również czynniki wpływające na skłonność gospodarstw w zakresie ewentualnych inwestycji. W dalszej kolejności poddano analizie zachowania prośrodowiskowe prowadzone w wiejskich gospodarstwach domowych mające na celu ograniczenie zużycia między innymi takich zasobów, jak woda i energia oraz działania ograniczające zanieczyszczenie powietrza. Dodatkowym elementem poddanym rozważaniom w ramach działań prośrodowiskowych jest problematyka selektywnej zbiórki odpadów. Gospodarstwa domowe są podmiotami, które produkują najwięcej odpadów komunalnych. Tak więc zagadnienie to, koncentrowanie się na selektywnym zbieraniu odpadów, z punktu widzenia dbałości o środowisko jest niezwykle ważną formą aktywności.

Rozdział siódmy skupia się na konsumpcji kategorii dóbr pochodzących ze środowiska a mianowicie – konsumpcji żywności. Zagadnienie to jest o tyle istotne, że wiąże się ze znaczącym wykorzystywaniem zasobów, jak również degradowaniem środowiska w ramach prowadzonej produkcji rolniczej. Z konsumpcją żywności wiąże się także dążenie do realizacji potrzeb we własnym zakresie (samozaopatrzenie), zarówno potrzeb konsumpcyjnych, jak również potrzeb w obrębie szeroko pojętych usług (prosumpcja). Samozaopatrzenie szczególnie ma miejsce w gospodarstwach domowych z właścicielem gospodarstwa rolnego z uwagi na dostęp do wytworzonej produkcji rolnej. Działania o tym charakterze są jak najbardziej zgodne z paradygmatem konsumpcji zrównoważonej, która to dąży do ograniczania zasobów celem zapewnienia dostępu do nich przyszłym pokoleniom; stanowią one istotny element prowadzonych analiz. W ramach omawianego rozdziału przedstawione zostały również modele zachowań gospodarstw domowych w zakresie konsumpcji żywności poprzez analizę czynników wpływających na decyzje związane z zakupem artykułów żywnościowych. Odrębnym istotnym zagadnieniem jest problem marnotrawstwa żywności. Odniesienie się do postrzegania wyrzucania żywności, wykorzystywania jej nadmiaru, stanowi przedmiot rozważań w tej części pracy.

Monografia została zakończona podsumowaniem i wnioskami, w których odniesiono się do przyjętych hipotez i sformułowano wnioski o charakterze poznawczym, metodycznym i aplikacyjnym.

Bardzo dziękuję Panu Profesorowi Mieczysławowi Adamowiczowi za cenne uwagi czynione w trakcie powstawania niniejszej pracy oraz okazaną pomoc. Szczególne podziękowania składam Recenzentom - Pani Profesor Małgorzacie Radziukiewicz i Pani Profesor Izabelli Sikorskiej-Wolak, których niezwykle trafne oraz życzliwe uwagi i sugestie przyczyniły się do znaczącego ulepszenia ostatecznej wersji pracy.